

05. Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinin Transkripsiyon Meselesi Üzerine¹

Harun ALTUN²

APA: Altun, H. (2024). Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinin Transkripsiyon Meselesi Üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 53-68. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13968499>

Öz

Dil, insanların hem yazılı hem de sözlü iletişimde kullandığı anlamlı seslerden meydana gelen örölmüş bir sistemdir. Dilin yazılı aktarımını ifade eden alfabe de dildeki bir sese karşılık gelen harfler dizini, semboller kümesidir. Bu harfler dizini ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılık arz etmektedir. Tarih boyunca çeşitli coğrafyalarda hüküm sürmüş ve yaşamış olan Türklerin alfabeleri de buna bağlı olarak süreç içinde değişiklik göstermiştir. Orta Asya'da göçebe hayatla başlayan bu macera zamanla Avrupa'nın sınırlarına ulaşmıştır. Bu uzun macerada Türklerin kullandığı alfabeler Göktürk, Uygur, Mani, Süryani, Brahmi, Arap, Ermeni, İbrani, Kiril ve son olarak da Latin alfabesi olmuştur. Bunlardan Göktürk ve Uygur alfabeleri bizzat Türkler tarafından oluşturulmuş, diğerleri ise Türklerin diğer toplumların tesiri altında kalarak kullandığı alfabeler olmuştur. Türkçenin tarihi seyri incelendiğinde metin çalışmalarını önemli bir yer tutmaktadır. Metinlerin yazılı aktarımını yapılırken alfabedeki seslerin Latin alfabesine dönüştürülmesi ve transkripsiyon meselesine azami ölçüde dikkat edilmelidir. Transkripsiyon, bir alfabede var olan seslerin veya harflerin birtakım özel işaretler kullanılarak başka bir alfabenin harflerine aktarılıp onlarla gösterilmesini ifade eder ve genel olarak Latin alfabesine çevrilmesi şekliyle kendini gösterir. Bu çalışmamızın amaç, kapsam ve değerlendirilmesi, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi dönemindeki eserlerden hareketle dönemlerin imlasının ve yazılı okunuşlarının bugün kullandığımız Latin alfabesine aktarım izahı meselesidir. Bununla birlikte Harezmi ve Kıpçak Türkçesinden seçilen başlıca eserler ve dönem özellikleri, metinlerdeki okuma yorumları, kapalı e'nin transkripsiyon farklılıkları, özellikle İslamiyetin etkisiyle metinlerde çokça yer alan Arapça ve Farsça alıntı unsurlarını örneklendirilmesi ve değerlendirilmesi makalemizin gelişim safhalarını oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Transkripsiyon, Harezmi ve Kıpçak Dönemi, imla ve yazılı tipleri.

- ¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarını telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 11
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 16.08.2024-**Kabul Tarihi:** 20.10.2024-**Yayın Tarihi:** 21.10.2024; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13968499>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- ² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı PhD Student, İstanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Department of Old Turkish Language (İstanbul/ Türkiye), **eposta:** altunnharun@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-6140-3976>, **ROR ID:** <https://ror.org/03a5qrr21>, **ISNI:** [0000 0001 2166 6619](https://orcid.org/0000-0001-2166-6619), **Crossref Funder ID:** [501100002657](https://orcid.org/501100002657)

On the Issue of Transcription in the Works of Khwarezm and Kipchak Turkish Period³

Abstract

Language is a woven system consisting of meaningful sounds that people use in both written and oral communication. The alphabet, which expresses the written transmission of the language, is a set of letters and symbols corresponding to a sound in the language. This set of letters varies from country to country and region to region. The alphabets of the Turks, who have ruled and lived in various geographies throughout history, have also changed accordingly. This adventure, which started with a nomadic life in Central Asia, eventually reached the borders of Europe. The alphabets used by the Turks in this long adventure were; Gokturk, Uyghur, Manichaeon, Syriac, Brahmi, Arabic, Armenian, Hebrew, Cyrillic and finally Latin alphabets. Of these alphabets, the Gokturk and Uyghur alphabets were created by the Turks themselves, while the other alphabets were alphabets used by the Turks under the influence of other societies. When the historical course of Turkish is examined, text studies hold an important place. When writing the texts, utmost attention should be paid to the conversion of the sounds in the alphabet to the Latin alphabet and the issue of transcription. Transcription refers to the transfer of sounds or letters existing in an alphabet to the letters of another alphabet using some special signs and showing them with them, and generally shows itself in the form of translating into the Latin alphabet. The aim, scope and evaluation of this study is the issue of explaining the spelling and reading of the periods to the Latin alphabet we use today, based on the works of the Khwarezm and Kipchak Turkish period. In addition, the main works selected from Khwarezm and Kipchak Turkish and the characteristics of the period, reading comments in the texts, transcription differences of the closed e, and the exemplification and evaluation of the Arabic and Persian loanwords that are frequently found in the texts, especially under the influence of Islam, constitute the development stages of our article.

Keywords: Transcription, Khwarezm and Kipchak Period, orthography and fonts.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 11
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 16.08.2024-**Acceptance Date:** 20.10.2024-**Publication Date:** 21.10.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.13968499>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Dil, insanoğlunun geçmişten günümüze kadar iletişim kurabildiği yegâne vasıta. Bununla beraber konuşulanların gelecek kuşaklara aktarımı hususunda yazı büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan imlâ, yani yazım, dilin görsel biçimindeki sunumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle dildeki sesleri iyi biçimde yazıya yansıtabilen dillerin alfabeleri, yani yazı sistemleri başarılı kabul edilmektedir. Bir dilin seslerini karşılamak için oluşturulan çeşitli sembol ve işaretlerden oluşan alfabenin yeterliliği, dilin sistemini ortaya koyan seslerini karşılamakta kullandığı sembollerin yeterliliği ile orantılıdır (Tulum, 1991, s. 24). Bu doğrultuda yabancı bir milletin ferdi ile anlaşabilmek için mutlaka o dilin işleyiş sistemini öğrenmek gerekir. Ancak bu öğrenme en temel ve hayati seviyede olmaktadır. Bu sebeple yabancı bir dil, öncelikle dilin basit dilbilgisi kuralları ve sözdizimi bilgisi düzeyinde gerçekleşir. Böylece transkripsiyon metinleri Türkçenin en basit ve dönemi için konuşulan Türkçeyi gösteren materyalleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yağmur, 2014, s. 211).

Transkripsiyon, bir eserde yer alan kelimelerin 'yorumlanarak' okunmasıdır. Dolayısıyla bir kelimeyi okurken kelimenin tarihsel süreçte geçirdiği evreleri ve değişimleri bilmek okuyucuya önemli bir katkı sağlamaktadır. *Transkripsiyon Göktürk, Uygur, Kiril, Grek vb. alfabelerin seslerinin Latin alfabesindeki yazı okarakterlerine çevrilmesi şeklinde görüldüğü gibi daha çok şarkiyat çalışmalarına paralel olarak Arapça metinlerin, Arap alfabesinin kullanıldığı Farsça ve Urduca metinlerin ve aynı alfabeyle yazılmış Türkçe metinlerin Latin harflerine dönüştürülmesi şeklinde uygulanır. Özellikle şarkiyatçılarla bazı çağdaş Türk âlimlerinden bilimsel çalışma ve neşir yapanlar arasında yaygındır. Bu tür metinlerin Latin harfleriyle yazılmasına 'Latinizasyon', bu duruma getirilmiş metinlere 'Latinize' denilir* (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2012, s. 306).

Karahanlı döneminden itibaren İslamiyet'in kabulüyle Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devletinin kuruluş ve yıkılış zamanlarını da içine alan sekiz yüz yıllık bir alfabe kullanımı söz konusudur. Bu uzun seneler içinde çok sayıda edebî eser kaleme alınmış ve istinsah edilmiştir. Günümüzde bu eserlerden faydalanmak için Arap alfabesinden Latin alfabesine aktarım önemli bir aşamadır. Çünkü bu eserlerin -özellikle- morfolojik ve fonetik açıklamaları için öncelikle yazı çevirilerinin yapılması gerekmektedir. Yazı çeviri dediğimiz, genel kabul gören adıyla transkripsiyondur.

Latin alfabesine aktarılan her Arap harfli metin, metnin transkripsiyonunu yapan kişinin metni yorumlayışından kaynaklanan önemli müdahaleleri içerir. Öyle ki, mevcut herhangi bir transkripsiyon sisteminden hareket ederek orijinal metne varmanın imkanı yoktur. Bundan dolayı *transkripsiyonu yapan kişi ve okuyanlar için yapılan transkripsiyonun doğru olup olmadığını kontrol etmenin de basit ve kolay bir yolu yoktur; bunu kontrol etmenin tek yolu zahmetli ve zorlu bir süreç olan orijinal yazmaya müracaat etmektir. Transkripsiyon ve edisyon işlemlerinden geçmiş metinleri kullanan araştırmacılar transkripsiyonu yapan kişinin metni hazırlarken verdiği kararlara fazlasıyla -belki de aşırı derecede- güvenmek zorunda kalmaktadır* (Andrews, 2010, s. 1213). Bu da, yapılacak dil incelemesi açısından hatalara sebep olabilir.

Yazı çeviride kararsız kalınan durumlarda 'tahlil' de önemli bir yer tutmaktadır. Tahlilden kasıt harf çevirisi yapmaktır. Harf çevirisi yani transliterasyon, bir yazı sisteminin bire bir harfe harf karşılıklarıyla başka yazı stiline aktarımıdır. Kelimedeki ünlüleri ve ünsüzleri sıralayıp çözümlenmek de metin okumada yardımcı olan önemli bir yöntemdir.

1. Harezmi Türkçesi Eserlerinin Dil Özellikleri ve Transkripsiyon Gösterimleri

Harezmi bölgesi coğrafi olarak önceki dönemlerden beri bozkırlardaki göçebe gruplarının özellikle ticari anlamda münasebette olduğu bir yer olmuştur. Bu bozkır sahası Türk kavimleri tarafından ele geçirildikten sonra buradaki Türk unsurunun güçlenmeye başladığını görmekteyiz. *İslam medeniyetinin baskısı altında, İslamiyeti kabul edip Müslüman coğrafyasına gelen Türk grupları, özellikle Selçuklu zamanındaki İran kimliğini Türkleştirmek adına çok büyük bir çaba sergilemişlerdir* (Hacıeminoğlu, 1997, s. 2). *Tüm bu siyasi gelişmelerin sonucunda Harezmi Türkleşerek XII. yüzyılda bir kültür merkezi olarak kendini göstermiştir* (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2016, s. 162). *Harezmişahlar devletin teşkilat yapılanmasında Büyük Selçuklu Devletini kendilerine örnek almışlardır. Merkezî idarenin ve bürokrasinin başında vezir yer alıyordu. Devletin resmî dili Farsça olmuştur* (Tameri, 1997, s. 228-231).

Harezmi şivesinin ilk unsurlarını, buranın Türkleşmesinden önceki ticarî ilişkiler sebebiyle, Harezmi'nin İran şivesine dahil olan çeşitli Türkçe kelimeler ve kavramlar oluşturmaktadır. Bunlar, büyük bir ihtimalle, ticaret ve resmî muamelelere ait kelimelerden başka bir şey değildir (Caferoğlu, 1974, s. 107).

Devlet yönetiminde ve eğitimde genel olarak Arapça ve Farsça geçerli diller olmakla birlikte Türkçe giderek kalabalıklaşan Türk dilli kişilerin dinî ve edebî ihtiyaçlarının karşılanması için geliştirilen bir dil haline gelmiştir. *XI. yüzyılda başlayan Harezmi'nin Türkleşmesi durumu, XIII. yüzyıla kadar devam etmiş ve Harezmliler ona bağlı olan bölgelerdeki yazı dilinin kuruluşu bölgenin Türkleşmesinden sonra olmuştur* (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2016, s. 163).

Eski Anadolu Türkçesi ile Orta Türkçe döneminin başlangıç yazı dillerini oluşturan (Ata, 2010, s. 29) Harezmi Türkçesi, XI-XII yüzyılda gerek etnik yapı gerekse siyasî hayat bakımından Türkleşen Harezmi bölgesinde Oğuz, Kıpçak, Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmelerinin sonucu olarak Türk dilinin doğu kolunu oluşturan Karahanlı Türkçesi temelinde, güney-batı kolunu teşkil eden Oğuz Türkçesi ve kuzey-batı kolunu meydana getiren Kıpçak Türkçesinin bu bölgede iyice karışıp kaynaşmasından oluşan Türkçeye verilen isimdir. Böylece halkın etnik yapısı gibi bu bölgenin dili de karma bir yapıya bürünmüştür (Ata, 1997, s. 23).

Harezmi Sir-Derya'nın denize döküldüğü bölge ile birlikte, daha Moğol devrinde önce Kaşgar'ın yanında ikinci bir edebiyat merkezi olarak önemli bir rol oynamış ve bu bölge 11.-12. yüzyıllarda Oğuz ve Kıpçak boyları tarafından Türkleştirilmiştir (Eckmann, 1996, s. 1-2).

13. yüzyıldan itibaren, Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı kesiminde Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağzlarının tesiri altında Karahanlıca'dan teşekkül eden, Orta Asya Türkçesi (Doğu Orta Türkçesi) edebiyat dilinin inkişaf merhalesine Harezmi Türkçesi adı verilmektedir (Eckmann, 2011, s. 1).

Bu dönem eserleri arasında; *Mukaddimetü'l-Edeb, Kısasu'l-Enbiyâ, Mu'înü'l-Mürîd, Hüsrev ü Şîrîn, Muhabbetnâme, Nehcü'l-Ferâdis, Cevâhirü'l-Esdâf, Cümcümenâme, Mirâcnâme, Satır Altı Kur'an Tercümesi, Altın Ordu Yarlık ve Bitigleri, Hiyetü'l-Lisân ve Hulbetü'l- Beyân* vardır. Bu çalışmamızda transkripsiyon yorumları ve karşılaştırmaları olarak "*Nehcü'l-Ferâdis, Mu'înü'l-Mürîd ve Kısasu'l-Enbiyâ*" eserlerini örnek almış bulunmaktayız.

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinin transkripsiyon incelemelerine geçilmeden önce dönemin dil imlâ özelliklerini de göz önünde bulundurmak oldukça önem arz etmektedir. Zira ünlü ve ünsüz harflerin yazımı noktasında bazı tespitler söz konusudur ve bu tespitler yukarıda bahsedilen eserler üzerinden

şu şekilde açıklanabilir:

b ve p ünsüzleri genellikle tek noktalı yani ‘ب’ olarak yazılmıştır. Fakat çeviri yazıda okuyucuların tercihi ‘p’ harfi üzerine de olmuştur. Bunun en önemli örneklerinden biri dilimize Farsçadan geçen *پیغامبر* ‘peygamber / paigham-bar’ Allah tarafından bir dini veya dini öğretiyi yaymakla görevlendirildiğine inanılan kişi’ (Steingass, 1998, s. 268) kelimesinde kendini göstermektedir. Bu da çeviri yazıdaki ‘bilinenlerden yorum yapma’ gerçeğini ortaya koymaktadır.

c ve ç ünsüzleri de b ve p ünsüzleri gibi tek noktalı “ج” şeklinde gösterilmiştir. Bazı yerlerde ‘ç’ ünsüzü üç noktalı “چ” olarak da gösterilmiştir: *چشمه* çeşme (NF 10-11), *چنگ* çeng ‘kanuna benzer bir çalgı aleti’ (MM 38-2).

Harezmi dönemi eserlerinde -esasen- Türkçenin yazım tarihi boyunca alfabe değişikliklerinden bağımsız bir ‘kapalı e’ okuması sorunu karşımıza çıkmaktadır. Aslında buna bir ‘sorun’ olarak bakmak hata sayılabilir. Çünkü yazı çeviri yorumdur ve okuyucu üzerinde hangi lehçenin tesiri olduğu büyük önem arz etmektedir. Kıpçak Türkçesi döneminde de metinlerde farklı ‘kapalı e’ okunuşları olduğu için bu konu tarafımızca ayrı bir başlık açılarak çalışmamızın ileriki sayfalarında hem Harezmi hem de Kıpçak Türkçesi eserlerinden örneklerle ele alınmıştır.

Bu dönemde d’li ve y’li şekillerin bir arada bulunması: *بود* bod / *بوی* boy (NF 65-11 / 335-13), *قود* kod- / *قوی* koy- (MM 331-3 / 98-4), *ودی* udi- / *وی* uyı- (KE 32v16 / 106r20).

Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki -ğ,-g seslerinin umumiyetle korunmakla birlikte, Oğuzcannın tesiriyle az da olsa düşürüldüklerinin görülmesi: *قورکلوگ* / *قورکلü* körkülg / *قورکلü* körkülü (NF 22-15 / 189-8), *قودوغ* / *قودو* / *قودو* kudu (MM 242-3 / 91-4), *قورکلü* / *قورکلü* körkülü (NF 231-6 / 194-13).

Bazı yapım ekleri ile kelimenin bünyesine dahil hecelerin ve çekim eklerinin bağında bulunan -ğ,-g seslerinin karışık olması: *قازغان* / *قازان* kazgan- / *قازان* kazan- (NF 125-9 / 107-4), *قورتغار* / *قورتار* kurtgar- / *قورتار* kurtar- (KE 80v7 / 239r18), *قویغان* / *قویان* oygan- / *قویان* oyan- (NF 398-7 / 185-3), *قورغاق* / *قورق* yapurğak / *قورق* yaprak (KE 12r13/200v18).

Çok daha önce b’den dönüşmüş olan w’nin muhafaza edilmekle beraber çok seyrek olarak v’ye dönüştüğünün görülmesi: *قور* / *قور* çewür- / *قور* çewür- (NF 46-7 / 345-8), *صوب* sub > *صوق* suw > *صوو* suv (MM 82-2 / 76-3).

Harezmi Türkçesi için karakteristik bir durum olan düzlük-yuvarlaklık uyumundaki karışıklığa sıkça rastlanması: *اکسین* / *اکسول* eksin- / *اکسول* eksül- (NF 265-5 / 173-6), *مۆلكیم* / *مۆلكüm* mülkim / *مۆلكüm* mülküm (NF 42-10 / 392-11), *سۆيگ* / *سۆيگ* sewün- / *سۆيگ* sewin- (NF 18-1 / 24-16).

Ayrıca 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra gelen ‘yardımcı n’ sesinin yer yer düşmesi, geniş zamanın olumsuz olarak ‘-mas, -mes’ ekinin yaygın olarak kullanılması hususiyetleri de bu dönemi Çağataycaya yaklaştırmaktadır: *بیلмес* / *بیلmez* bilmes- / *بیلmez* bilmez (Sağol Yüksekkaya, 2002, s. 805).

1.1. Nehcü'l-Ferâdis'in Transkripsiyon Değerlendirmesi

Nehcü'l-Ferâdis, kırk hadis türünde mensur ve hacimli bir eserdir. Dört bâb ve kırk fasıldan oluşan bu eseri Kerderli Mahmud bin Ali yazmıştır. Her fasıl bir hadisle başlar. Hadisin Türkçesi verildikten sonra ‘tanınmış İslâm alimlerinin eserlerinden o hadisin manasını aydınlatacak mahiyette mütalâalar ve

hikayeler' nakledilir; başka hadis ve ayetlerle de konu açıklanmaya çalışılır. Eserin Türkçe adı Uştmağların Açık Yolu'dur. 'Cennetlerin Açık Yolu' anlamına gelmektedir. *Bu isim eserin yazılış amacını da göstermektedir* (Ercilasun, 2016, s. 376-377).

Dinî ve didaktik mahiyette bir eser olan Nehcü'l-Ferâdis, Harezmi Türkçesinin dil özelliklerini tespit etmek için en önemli kaynak eserlerden birisidir. *Müellifin sanat amacı gütmeyen yazdığı bu eserde sade bir dil kullanmasına rağmen eserin üslubu kuru ve can sıkıcı değildir. Çünkü yazar, dinî konuları ele alırken akıcı hikayelerle eserini süslemeyi bilmiştir* (Ata, 2022, s. 22).

Nehcü'l-Ferâdis'in yazısı harekeli ve okunaklı bir nesihdir. Genel olarak tüm harflerin uzunlukları ve kendilerine karşılık gelen ünlü ve ünsüz harfler eserde gösterilmiştir. Harezmi Türkçesinin yapı taşlarından biri olan bu eser üzerinde çok sayıda ilim insanı çalışma yapmıştır.

Nehcü'l-Ferâdis üzerinde çalışan Janos Eckmann, Aysu Ata, Gülden Sağol Yüksekaya ve Ali Fehmi Karamanhoğlu'nun yaptığı transkripsiyon incelemelerinden öne çıkan notlar şu şekildedir:

Jánoss Eckmann genel olarak harfler ve ekler üzerine -özellikle alıntı kelimelerde- 'kalın sesli' okumalar yapmıştır: *روایات rivāyat (150-14), پیغامبردین peygambardın (55-13), قَلْصُونَ آمَادَةَ āmāda kılusun (310-7), حکایات hikāyatlar (52-17), حضر تینغا hazretinğa (2-14), حلال halāl (225-4), خلیفه halīfa (146-16)*. Bununla beraber Eckmann, *yā Rebbī, eger ol 'amalımı méndin qabūl qıldın erse ... (293-1), bir şahīb-cemāl 'avret erdi ... (370-7)* cümlelerinin yazı çevirisinde 'ince sesli' de okunmuştur.

Transkripsiyonun tamamında ق 'k' harfi için 'q' kullanılmıştır: *Namāz içinde köñül hāzırlıqı ne bolur? (248-8)*.

Eckmann'da genel bir 'kapalı é' fonemi de vardır: *şıfat qılı bérin... (162-8), men kim turur men tédī erse ... (92-3)*. Bunların dışında *elet-* (185-3) ve *eşit-* (69-17) fiillerinde e'den yana bir karar almıştır.

Eckmann, و 'vav' harfinin transkripsiyonunda bazı kelimelerde tercihini 'o' sesinden yana kullanmıştır: *ol todağın kim Peyğambar 'as sordı, ol todaq maña sewüglükrek turur ... (181-1)*.

Eckmann'ın transkripsiyonunu üzerine çalışan Aysu Ata metindeki 'kelime hataları ve eksik okumalar' tespit etmiştir. Bunlardan bazıları tablolar halinde şu şekildedir:

Varak ve satır numarası	Jánoss Eckmann'ın yazı çevirisi	Aysu Ata'nın yazı çevirisi
3-15	baqmaqını	bağmaqımı
39-8	kimerse	kimerseler
62-16	Peyğambar 'as	Peyğambarğa 'as
94-10	halayıqqa	hilāfetğa
154-3	yüz gāmdan	bu zağmdın
189-15	tükendi	tükenmiş
229-13	yırağ	ırağ
266-16	terk qılmağdın	terk qılmağım
271-8	bunça	munça
296-15	tedim erse	tedim erdi

313-13	secdelerde	şehirlerde
318-7	tawuq	tağuk

Tablo 1. Aysu Ata'nın tespit ettiği bazı yanlış okumalar (Ata, 1998, s. 14)

Varak ve satır numarası	Jánoss Eckmann'ın yazı çevirisi	Aysu Ata'nın yazı çevirisi
4-11	ékinç duşenbe kün	ékinç kün duşenbih kün
8-17	kelgen turur	kelgen nāmūs turur
33-4	tağı Benū Qurayza	tağı bu Benū Kureyza
61-16	Cebre'il, yana	Cebre'il bargıl, yana
112-4	kim 'Acem	kim çerig 'Acem
118-1	aymış erdi: Men	aymış erdi kim men
144-2	içinge tağı	içinge kirdi tağı
170-14	seyyidesi turur, tağı	seyyidesi tağı bégi turur, tağı
219-10	'ilmni 'alimlarnı	'ilmni tağı 'alimlerni
296-4	turur. Üküş	turur. Men üküş
335-10	Resülallâhi, benim	Resûla'llâhi, ol benim
404-6	riyâ qılmaz	riyâ ve sem'a kılmaz

Tablo 2. Aysu Ata'nın tespit ettiği bazı eksik okumalar (Ata, 1998, s. 29)

Güliden Sağol Yüksekaya da Eckmann gibi harf ve eklerde 'kalın sesli' okumalardan yanadır. Kapalı é fonemi bu okumada da tercihtir: *yéldür-* (70-17), *két-* (356-16), *émdi* (69-5).

oğlı birle şahrada yörüjür erken bir kuş uçup ileyleridin keçti erse ... (287-12) bu cümledeki *yori-* fiili 'ince' şekilde okunmuştur.

دنیاوی 'dünyāvi' (262-15) kelimesindeki 'elif' Eski Anadolu Türkçesi dönemiyle birlikte 'dünyevî' şekliyle de okunmuştur.

Ali Fehmi Karamanhoğlu'nun yazı çevirisinde ise Eckmann ve Yüksekaya'nın aksine 'ince' okumadan yana bir tavır vardır: *bu hadislerke münasib hikâyetler peygamber aleyhi's-selâm ahvâli ...* (2-10)

Arapça'dan alıntı olan bazı kelimelerdeki 'elifi' okumamış ve kısa göstermiştir: *آیت en-ânvar var / envâr* (3-13), *آیت ayet / âyet* (143-6), *تعالی ta'ala / ta'ālā* (440-1).

Karamanhoğlu kapalı é fonemi konusunda ise 'i' den yana tercih yapmıştır: *حابر بیروز یاریکار haber birür yarlıkar ...* (74-5).

1.2. Mu'înü'l-Mürîd'in Transkripsiyon Değerlendirilmesi

Mu'înü'l-Mürîd, Hicrî 713/Milâdî 1313 yılında İslâm mahlaslı bir şair tarafından dinî-tasavvufî manzum bir eser olarak yazılmıştır. Mütekarip vezninde 407 dörtlükten ibaret olan bu eser, sadece dinî bilgiler ihtiva ettiğinden edebî bir nitelik taşımamaktadır. Eserin bilinen tek yazma nüshası Orhan Gazi Kütüphanesi'nde Türkçe bir yazmanın içerisinde yer almaktadır. Yazmanın fotoğrafları Agah Sırrı Levend tarafından çekilerek Türk Dil Kurumuna bağışlanmıştır.

Eserde yer alan dinî ve tasavvufî terimlerin genellikle Arapça ve Farsçadan geldiği görülmektedir. Kutadgu Bilig’de yabancı kelime oranı yüzde 1-2 iken, Atabetü’l-Hakâyık’ta bu oran yüzde 20’lere çıkmış, klasik edebiyatın ortaya koyduğu yeni örneklerle gelişme göstermesi üzerine yazılan eserde Arapça ve Farsça kökenli kelimeler gittikçe artmıştır. 14. yüzyılın başlarında yazılmış Mu’înü’l-Mürîd’de yabancı kökenli kelimelerin daha da artmış olması doğal bir gelişmedir (Toparlı & Argunşah, 2014, s. 33).

Arapça bilmeyen göçebe Türkmenler’e hem İslâm’ın fıkıhını hem de tasavvufu öğretmek gayesi ile yazılan bu eser için Eckmann “muhtemelen 15. asrın ilk yarısından daha sonra istinsah edilmemiş olan yazmanın dili, ses bilgisinde pek az yenileştirmelere rağmen arkaiktir.” (Eckmann, 1996, s. 4) ifadesini kullanmıştır.

Zeki Velidi Togan, müşterek Orta Asya Türkçesi ile yazılan bu eserde Harezmi bölgesine ait mahallî lehçe özelliklerinin olduğunu belirterek “kitabın esas itibarıyla Hîbetü’l-Hakâyık ve Kutadgu Bilig’le müşterek olan lisanı Harezmi’de yazılmak suretiyle mahallî lehçe hususiyetlerine malikdir ve imlâda da saitler ekseriya hareke ile yazılıyor” ifadesini kullanmıştır (Togan, 1951, s. 33).

Dili İslâmî devir müşterek Orta Asya Türkçesi geleneğine bağlı, fakat Harezmi bölgesinde mahallî lehçelerin yazı diline girmesiyle oluşan karma özellikler taşıdığını söyleyen Nuri Yüce de Togan’ın ifadelerini tekrarlamıştır (Yüce, 1998, s. 5.)

Metindeki kelimeler genel olarak harekesiz olmasına rağmen kimi kelimeler de harekelidir; imlâda serbestlik söz konusudur, imla herhangi bir standart taşımamaktadır. Müstensih okuyucunun okumakta zorlanacağını düşündüğü kelimeri harekeleme yoluna gitmiş, bu şekilde devrinde az kullanılan kelimelerin yazımının doğru tespitinde yardımcı olmaya çalışmıştır: *انی (108-1) / انى (32-4) ‘anı’, حسد (62-4) / حسد (61-3) ‘hased’, اوتوز (83-1) / اوتوز (206-3) ‘ottuz’.*

Metinde noktalama işaretlerinde de bir serbestlik söz konusudur. Bu durum kimi kelimelerin okunuşlarında okuyucuda tereddüt oluşturmuştur. Bazı kelimelerde hiç nokta konulmazken bazılarında eksik nokta konulduğu görülmektedir (Toparlı & Argunşah, 2014, s. 44): *اچلور ‘açlur’ (365-1), هیچ ‘hiç’ (36-4).*

Türkçe kökenli kelimelerde ünlü harflerin yazımı da serbestlik oluşturmaktadır. Aynı kelimelerin farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir: *باشلاب ‘bağışlap’ (259-4) / باشلاسا ‘bağışlasa’ (257-1), قل ‘kul’ (379-4) / قولى ‘kuli’ (92-4).*

Tarihi Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde çeviri yazıdaki en büyük problemlerden biri kapalı é’dir. Toparlı ve Argunşah genel manada kapalı é foneminden yana olmuş ve ‘ben, sen’ şahıs zamirlerini de *bén (72-4), sén (1-3)* şeklinde okumuşlardır.

Metindeki *صورصانیکز ‘sorsanıız’* kelimesini yorumlayarak *‘sorsanıız’ (13-3)* şeklinde okumuşlardır.

Metindeki *یونولسه ‘yünülse’* kelimesini *yıkanmak* anlamındaki *‘yunulsa’ (80-2)* şeklinde yazı çevirim yapmışlardır. Tabii burada da görüldüğü üzere yazı çeviri ve semantik yapının ilişkisi çeviriciler için büyük önem arz etmektedir.

1.3. Kısasü’l-Enbiyâ’nın Transkripsiyon Değerlendirilmesi

Kısasü’l-Enbiyâ, isminden de hareketle ‘peygamber kıssaları’ anlamına gelmektedir. Başta Hz.

Muhammed olmak üzere İslâm dininin doğruladığı diğer peygamberlerin kıssaları ile ‘Avc bin ‘Annak, Harut ve Marut gibi kıssaları da içermektedir. Rabguzî'nin Kısasu'l-Enbiyâ'sı Arapçadan Farsçaya yapılmış bir tercümenin Türkçeye uyarlamasıdır. Müellif eserin adını ve yazılış amacını eserde doğrudan açıklamakla birlikte, eserini arayanın çabuk bulması, işitenin ise çabucak bilmesi için eserine Kaşas-ı Rabguzî adını vermiştir: *izlegen bat tapkay, işitken bat bilgey tép Kaşas-ı Rabguzî at bérduk (3r3-4)* (Ata, 1997, s. 13).

Bu eser de genel olarak Mu'înü'l-Mürîd gibi harekesiz yazılmıştır; fakat özellikle Arapça ve Farsça kelimelerde olduğu gibi Türkçe kelimelerde de okumayı kolaylaştıran hareketlerin kullanıldığı olmuştur. Bununla beraber hem ünlü işareti hem de hareke ile yazılan örnekler metinden takip edilmektedir. Ayrıca ünlülerin hareke ve ünlü işareti kullanılmadığı yazımlar da söz konusudur.

Kısasu'l-Enbiyâ, fonetik özellikleri açısından Harezmi Türkçesinin genel yapısına uygun olarak eski ve yeni şekillerin yanı sıra farklı Türk boylarının ağız özelliklerini de içermektedir: *adağ (14v3) / ayak (169v8), kuğruk (74v8) / kuyruk (124v4)* gibi hem Ortak Türkçe /d/ sesini koruyan hem de /y/'ye gelişen şekillerin bir arada kullanıldığını görmekteyiz.

Eser üzerine Aysu Ata 1997 yılında metin incelemesi yapmış ve eserin dizinini hazırlamıştır.

Ata, yazı çeviride ‘tamamen’ Arapça olan kelime ve cümleleri transkripsiyon aktarımı Arap alfabesindeki şekliyle vermiş ama Arapça'dan Türkçeye geçen kelimelerdeki çeviriyi de orijinal okuyuşa göre vermiştir: *دكان dükkân (171v9), أوقات evkât 'vakit' (184v11), مكار mekkâr 'aldatıcı' (4r17)*.

Metindeki kelime başı t'lerin genellikle korunduğunu, d'li şekillerin de eserde yer aldığını belirtmiştir: *ter- / der- (187r-12), tur- / dur- (18v9)*.

2. Kıpçak Türkçesi Eserlerinin Dil Özellikleri ve Transkripsiyon Gösterimleri

Orta Türkçe döneminde Türk dilinin Batı kolunu Kuman-Kıpçak ve Oğuz boylarına mensup olan Türklerin lehçeleri meydana getirir. 13. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden sonra oluşan ve farklı dil özellikleri gösteren Harezmi-Altın Orda ve Kıpçak Türkçesi gibi yeni Türk lehçelerinin ortaya çıkma sebebi, Oğuz ve Kıpçakların batıya doğru göçleri ve farklı bölgelere yayılmalarıdır. Kıpçaklarla Oğuzlar (Türkmenler) uzun yıllar birlikte yaşadıkları için Kıpçak Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında çok yakın ilişkiler vardır. Tarihi Türk lehçeleri arasında en ilgi çekici lehçe Kıpçak Türkçesidir. Bu dil, birbirinden uzak iki coğrafyada kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi, bir taraftan 13-15. Yüzyıllarda Altın Orda Devletinin içerisinde bugünkü Rusya, Ukrayna ve Kafkaslar'da yaşayan Kıpçakların dili olmuş, burada İtalyan ve Almanlar tarafından yazılan Codex Cumanicus adlı özel eseri oluşturmuş, diğer taraftan yine bu coğrafyada uzun asırlar Ermeni harfleriyle gelişmiş bir yazı dili meydana getirmiş, bir diğer taraftan da Müslüman Memluk Kıpçaklarının edebî dili olarak devam etmiştir (Argunşah & Yüksekaya, 2016, s. 270-271).

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinin transkripsiyon incelemelerine geçmeden önce Harezmi Türkçesi dönemindeki gibi dönemin dil ve imlâ özelliklerini göz önünde bulundurmaya oldukça önem arz etmektedir. Zira ünlü ve ünsüz harflerin yazımı noktasında bazı tespitler söz konusudur ve bu tespitler yukarıda bahsedilen eserler üzerinden şu şekilde açıklanabilir:

Kıpçak Türkçesinde ön ses 'b'leri korunmuştur: *بér- (DM 19a5), بول bol- (GT 44b-6)*.

İç seste –b > -v- değişimi söz konusudur: *yalbar-* > *yalvar-* (CC 24b-16).

Kıpçak Türkçesinde tek heceli sözcüklerin sonunda ‘ğ / g’ sesleri tek heceli sözcüklerin sonunda sırasıyla ‘v / y’ olmuştur: tağ > tav, بك beg > bey (İMS 1b-4), teg > tey.

Sözcük başında ‘t’ sesi kendini korumuştur. Ancak bazı sözcüklerde t > d değişimi görülmektedir: *دی دە- (KİN 4b-3)*, *دغی داğı (GT 44b-13)*.

Harezmi Türkçesindeki ‘*ermez / ermes*’e karşılık, Kıpçak Türkçesinde ‘*degül*’ (GT 120-13) bulunmaktadır. Hatta Codex Cumanicus’ta ‘*devül*’ şekliyledir (CC 62b-22).

Soru edatı, Kıpçak Türkçesinde, Harezmi Türkçesinden farklı olarak (mU) düz ünlülüdür (mI): *اشتینگ می* *hiç anı eşittin mi*’ (GT 46a-2).

Kıpçak Türkçesine ait olan eserleri genel olarak iki grupta toplayabiliriz: 1. Sözlük ve gramerler. 2. Edebiyat, askerlik, din ve baytarlıkla alakalı metinler. Çalışmamızda sözlük ve gramer metinlerinden Codex Cumanicus ve Ed-Dürretü’l-Mudiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye” ile edebî metinlerden Gülistan Tercümesi’ndeki dil ve transkripsiyon meselesi üzerinde duracağız:

2.1. Codex Cumanicus’un Transkripsiyon Değerlendirilmesi

Codex Cumanicus, tarihî Türk dilleri arasında Latin harfli ilk eser olarak hala önemli bir mevkiyi işgal etmektedir. Yazıldığı alfabe dolayısıyla sahip olduğu değer bir yana, bu eser, Doğu Türk yazı dilinden etkilenmemiş saf Kıpçakçanın temsilcisi olma hüviyeti ile de muazzam bir öneme sahiptir. İki bölümden oluşan bu eserin İtalyan bölümünde Latince- Farsça-Kumanca sözcük listesi bulunur. Alman bölümünde ise Kumanca-Almanca, Kumanca- Latince, sözcük listeleri, dilbilgisi notları, bilmeceleer ile dini metinler bulunur (Salan, 2013, s. 230).

Codex Cumanicus’ta hem kalın hem de ince okunması mümkün bazı kelimeler vardır: *çachuç – çakuç* ‘çekiç’ (40a-18), *zaynarme – çaynarmen* ‘çiğnerim’ (17b-14), *çacma – çakman* > *çekmen* ‘bir tür yünlü kumaş’ (43a-20), *taftar – taftar* ‘defter’ (40b-14).

‘Uzun o’ ünlüsü de bu eserde mevcuttur: *toolu* ‘dolu’ (32a-11), *ooşamak* ‘okşamak’ (38b-15), *toodak* ‘dudak’ (47b-22).

‘ou’ harfleri ‘v’ harfini işaret etmek için kullanılmıştır: *ouada* ‘vada’ (46a-10), *ouat* ‘vat’ (37a-5), *yaglou* ‘yaglav’ (53a-1).

Ayrıca eserde ‘gayın’ yani ‘g’ okunması gereken yerler ‘g’ ile okunmuştur: *bolgay* (2a-6), *bagır* (42b-11) (Argunşah & Güner, 2015, s. 39).

Eserde ayrıca ikinci ve üçüncü elden yazılmış veya eklenmiş kelimeler ve bölümler < > işaretlerinin içinde gösterilmiştir.

Eserde farklı okumalara sebebiyet verebilecek kelimelerin arasına ~ işareti yazılmıştır.

2.2. Gülistân Tercümesi’nin Transkripsiyon Değerlendirilmesi

Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinin en önemli ve tek edebî eseri olan Seyf-i Sarâyî’nin Sa’ di’den

tercüme ettiği eser 1391'de tamamlanmıştır. Genel olarak hâlis Kıpçak Türkçesiyle yazılan bu eserde Türkmen Türkçesine az yer verilmiştir. Serbest çeviri şeklinde olması nedeniyle de Türk nesrinin güzel örneklerinden biri kabul edilen eserin dili oldukça sade ve akıcıdır.

Türkiye'de eser üzerine yapılan en önemli çalışmalardan biri Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun metin ve dil çalışmasıdır. Yazar transkripsiyon hususunda önemli tespitler de ortaya koymaktadır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

Karamanlıoğlu 'é' ünlüsünün okunmasında genellikle i'den yana bir tavır almıştır. Hatta yazar /e/ ile harekelenen bazı sesleri /i/ olarak okuduğunu eserinde de doğrudan belirtmiştir (Karamanlıoğlu, 1969, s. 84): *keldi /kildi, imdi /emdi*.

Bazı kelimelerin iki farklı okunuşu eserde kendini göstermektedir: *'teñri ve tañrı'* şekillerinin ikisinin de kullanımı söz konusudur.

Argunşah'ın yazı çevirisinde ise Arapça ve Farsçadan alıntı olan kelimelerde hareke olmasa dahî aslına uygun olarak okumalar yaptığını görmekteyiz. Örneğin; *'menim 'aybım iñen köptür...'* cümlesindeki Türkçe bir ek olan 1. teklik şahıs iyelik ekinin varlığına rağmen ünlü türemesi oluşturacak bir okuma yapmamıştır.

Genellikle *'ye veya esreli'* yazılmış olan kelimelerde okuma tercihini kapalı e'den yana kullanmıştır: *néçe (44b-4), kéçe (48a-8), ér (45a-8), né (45b-10)*.

3. Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinde Çeviri Yazıdaki “kapalı é” Farklılıkları (é, i, e)

Tarihî Türk lehçelerine ait Arap harfli metinlerin okunuşunda bazı karışık durumlar söz konusudur. Bu karışık durumlardan biri de /e/ ve /i/ seslerine aittir. Arap harfli metinlerin başlangıcı olarak kabul ettiğimiz Karahanlı Türkçesi metinlerinden başlayarak ilk hecedeki bu iki sesin yazımı üzerinde dikkatle durulması gerekmektedir. Aynı zamanda bu ünlüler arasındaki değişiklikler sadece eski devreler için söz konusu değildir. Bugünkü Türk lehçelerinde de aynı şekilde ikilik gösteren ünlülerin bulunduğu bilinmektedir (i>e, e>i, i>é, e>é, é>e) (Özkan, 2009, s. 99).

Göktürk metinlerinden başlayarak, Eski Uygur ve Arap alfabeli metinlerde genel Türkçedeki geniş e ünlü sesi çoğunlukla Orhun alfabesinde a ve geniş e ünlü seslerini karşılayan *ᠠ* harfiyle ve Arap alfabesinde de, kelime başında elif *ا* veya ortada hemze *آ* harfleri ile gösterilirken veya hiç yazılmazken, kapalı é ünlü sesi genellikle Orhun alfabesindeki *ı* ve *i* ünlü seslerini karşılayan müstakil bir ünlüyle, Eski Uygur alfabesinde yine *ı* ve *i* ünlü seslerini karşılayan bir harfle ve Arap alfabesinde *ı* ve *i* ünlü seslerini karşılayan *ع* harfiyle yazılmıştır. Arap alfabeli Türkçe metinlerdeki bu yazım daha önceleri başka alfabelerle yazılmış Türkçe metinlerdeki yazım (imla) geleneğini devam ettirmektedir. *Göktürk, Eski Uygur ve Arap alfabeleriyle yazılı Türkçe metinlerde devam eden bu yazım geleneğine göre, açık e ünlü sesinden belirgin olarak ayırt etmek için kapalı é ünlü sesi, i ünlü sesini karşılayan bir harfle yazılır. Bu yazımın arkasındaki asıl amacın, Türkçedeki geniş e ile kapalı é ünlü seslerinin aynı harfle yazılmaması olduğunu kuvvetle tahmin edebiliriz* (Kocaoğlu, 2003, s. 2).

Reşit Rahmeti Arat bu konuda, 'e ve i' seslerinin ikisinin de bulunma durumuna bakarak "bu iki sesi kendinde toplayan bir kapalı é sesinin varlığının kabulünü ve bunun sonradan e ve i şeklinde inkişafını tasavvur etmek teşebbüsünün doğruluğunu kat'ileştirebilecek deliller aradan bu kadar zaman geçmiş

olmasına rağmen bulunamamıştır. Bu fikri ileri sürenlerin e ve i'den başka, bugünkü şivelerde aynı ikiliği arz eden diğer ünlüler hakkında ne düşündüklerini bilmiyoruz." demiştir (Arat, 1953, s. 311). Zeynep Korkmaz ise Thomsen'den başlayarak birçok araştırmacıyı meşgul eden kapalı é konusunda, iki şeklin varlığını belirtirken Türkçe'nin bütünü için her iki yöndeki değişime temel olan ortak ve aslı bir kapalı é'nin varlığı konusunun kesin bir sonuca bağlanamadığını belirtmiştir (Korkmaz, 1976, s. 69)

Julius Németh 'e ve é' sesiyle ilgili olarak iki makale yayımlamıştır. İlkinde Osmanlıca ve Çağatayca e sesinin Arap alfabesindeki "ye" ile gösterilmesinin bir é sesini sezdirebileceğinden söz etmiş, sonunda da Macarcadaki Bulgar Türkçesi alıntılarında topladığı örnekleri vermiştir. İkinci makalesindeyse Codex Cumanicus'taki yazımdan yola çıkarak eski Kıpçakçada é sesinin varlığını kanıtlamaya çalışmıştır. (Németh, 1964, s. 3-19)

Mecdut Mansuroğlu yalnız Karahanlıcadaki kapalı e sorunu ile ilgilenmiş ve 'Das geschlossenen e im Karakhanidischen Türkisch' adlı makalesinde önceki ve sonraki gelişmeleri dikkate almaksızın, yalnız Karahanlıcada, kök hecede e-i değişimi gösteren kelimeleri toplayarak bir é listesi vermiştir. Bunlar için Kutadgu Bilig'in bir nüshasında var olduğunu söylediği 'üstünlü ye' yazılışını é için bir kanıt olarak göstermiştir (Mansuroğlu, 1957, s. 215-223).

Harezmi Türkçesinde é – i kararsızlığı devam etmektedir. Bu açıdan lehçenin en ilginç ürünü Nechü'l-Ferâdis'tir. Eserin Yeni Cami nüshasındaki 'fethalı ye' yazılışını J. Eckmann é'nin gösterimi olarak kabul etmiştir. Çünkü Farsça'da kapalı uzun e ile söylenen kelimeler de Türkçeye geçtikten sonra bu yazımla gösterilmektedirler.

Eski Kıpçak Türkçesinde, yazımın çeşitliliği ve tarafsızlığına rağmen Türkologlar bir é sesinin mevcut olduğu inancındadırlar. O. Pritsak e/ é ayrımı için: کرتما kertme 'armut', fakat دی dé örneklerini veriyor (Yılmaz Ceylan, 1991, s. 159-160).

4. Harezmi ve Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde Arapça ve Farsça alıntı unsurlar

İnanç sistemleri milletlerin dillerine de tesir etmektedir. Kültürlerin sınırları olmamasına bağlı olarak tüm topluluklar, milletler ve kültürler birbirlerinden az ya da çok etkilenmiştir. Bu etkileşim maddi ve manevi kültür ürünlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kültürel etkileşimin en yoğun olduğu alan dildir.

Belli bir kavramı, bir nesneyi ya da fiili karşılayamayan dil, türetme yapısı, o dili kullanan toplumun sosyolojik durumu vb. ölçütlere göre yakınından başlamak üzere (kültürel, siyasi, coğrafi, dil akrabalığı vb.) diğer dillere müracaat eder. Belki de bu alıntı süreci, dilin "Az çaba ile çok şey anlatma" yasasına bağlıdır. Çünkü yeni bir kelime türetmek, veya onu karşılayacak bir kelime grubu oluşturmak, eylemsel olarak kelime almaktan daha zordur.

Özellikle Karahanlı döneminde İslâmiyetin kabul edilmesinden sonra dilimizde geniş ölçüde vuku bulan Arapça asıllı kelimeler -bunun yanında Farsça kelimeler de- metinlerde kendisini göstermektedir. Arapça, şüphesiz vahiy dili olması hasebiyle çok önemli bir yer tutar. Bu sebeple dilimize Arapça'dan geçen kelimelerin büyük çoğunluğu dini niteliktedir (Durmuş, 2003, s. 5-6).

Arapça kelimeler Türkçe içinde kullanılırken semantik olarak bazı değişimlere uğramıştır. Türkçedeki Arapça kökenli sözcüklerin çoğul şekillerinin tekil anlamda kullanılması söz konusudur: erbab, evlat, evrak vb. (İşler, 1997, s. 7).

Metinlerdeki Farsça kelimelere baktığımız zaman ise Oğuz grubu Türkçesinde; Özbekçe ve Yeni Uygurca'da baskın olmakla birlikte birkaç saha hariç tüm Türk lehçelerinde etkili olmuştur (Tekin, 1997, s. 12). Türk lehçeleri içinde Orta Türkçe dönemi içindeki Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde Farsçanın etkisinin güçlü olduğu gözlenmektedir. Hatta Codex Cumanicus'ta çok sayıda Farsça kelimeye rastlamaktayız. Hem Harezmi hem de Kıpçak Türkçesi döneminde yazılan ve çalışmamızda da esas olarak yararlandığımız metinlerden hareketle Arapça ve Farsça kelime örnekleri şu şekildedir:

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde;

Nehcü'l-Ferâdis'te; *عَبْرَات* 'abarât 'gözyaşları' (21-8), *غَازِي* 'gâzi' (68-17), *أَبْدَال* 'abdâl 'derviş' (295-8), *عَجَائِب* 'acâyib 'tuhaf, garip' (318-1), *كِتَابَت* 'kitâbet 'yazılma' (443-16), *عَاجُوز* 'âcüz 'yaşlı kadın' (398-11), *حَلَقَى* 'halk 'halk, ahali, insanlar' (84-11), *عَدَاوَةٌ* 'adâvet 'düşmanlık' (179-16), *عَلَّتْ* 'illet 'hastalık; sebep' (330-17), *مِيرَاثُ خُورَة* 'mîrâş -hore 'mirasyedi' (206-17), *مُؤْمِن* 'mü 'mine 'kadın mümin' (305-13).

Mu'înü'l-Mürîd'de; *مُنَاجَات* 'münâcât 'Allah'a dua etme, yalvarma' (400-2), *عَشْر* 'öşr 'onda bir' (198-3), *أَقْل* 'âkil 'akıllı' (54-4), *غَيْبَت* 'ğybet 'arkadan konuşma, dedikodu' (18-3), *غُفْرَان* 'ğufrân 'rahmet, merhamet' (11-2), *نِعْمَت* 'net 'nimet, iyilik; Allah'ın vergisi olan yiyecek' (310-4), *شَامُشَا* 'şamuşa 'kadınların taktıkları bir cins süs eşyası' (192-2).

Kıyasu'l-Enbiyâ'da; *شَان* 'şân 'şan, şöhret' (200r20), *لِقَاء* 'likâ 'yüz, çehre' (181v19), *صَادِق* 'şâdık 'gerçek, doğru; doğruluğu ve bağlılığı içinden olan' (47v14), *لُغَات* 'luğât 'sözlük' (232r13), *مَدَد* 'meded 'yardım, meded' (142r7), *نِفَاق* 'nifāk 'nifak, münafıklık, bozgunluk' (66r16), *رَغْبَت* 'rağbet 'istek, arzu' (2v14), *وَكِيل* 'vekîl 'vekil' (192r6), *نُور* 'nūr 'dağ' (52v11), *الْوَاح* 'elvâh 'levha' (126v2), *بُلُور* 'billur' (32r11).

Ayrıca Harezmi Türkçesinde yer alan bağlaçların çoğu Arapça ve Farsça asıllıdır. Bu dönemde zengin bir yere sahip olan bağlaçlar, kelimeleri ve cümleleri bağlama işlevinde, çeşitli anlamlarıyla kullanılmıştır (Gültekin, 2006, s. 15). Bu bağlaçlardan bazı şunlardır:

Arapça kökenli olan bağlaçlar: *أَمَّا* 'ammā (NF 95-13), *بَعْدَهُ* 'ba 'dehu (KE 20v10), *أَلَّا* 'illā (MM 35-2), *و*, *ü*, *ve*, *vü* (NF14-11), *بَعْضِي* 'ya 'nī (KE 2v18)

Farsça kökenli olan bağlaçlar: *بَارِي* 'bāri (NF 249-11), *چُون* 'çün (KE 29v5), *اَكْر* 'eger (NF 53-3), *اَكْرَجِه* 'egerçi (KE 2v19), *اَكْر* 'ger (KE 110v6), *هَلَا* 'hele (NF 133 -4), *هَيْج* 'hūç (MM 36-4), *هَم* 'hem, hem hem (MM 125-1), *هَرْگِز* 'hergiz (KE 122r13), *مَكْر* 'meger (NF 65-17), *نَه... نِه* 'ne ne (MM 246-2), *پِس* 'pes (MM 294-1), *وَلِي* 'velī (NF 70-3), *وَلِيكِن* 'velikīn (NF 3-11), *يَا* 'yā, یا... یا 'yā yā (MM 80-1) gibi bağlaçlardır.

Farsçadan alınan bağlaçların hemen hepsi kaynak dilde de görevli kelimedir. Yabancı kökenli bağlaçlardan ikisi de karışık kökenlidir. Bunlar, *بَلَكِه* 'bel-ki (KE 191v2) (Arapça-Farsça) ile *وَيَا* 've-yā (KE 94r10) (Arapça-Farsça) bağlaçlarıdır.

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde:

Gülüstan Tercümesi'nde; *أَدُو* 'düşman' (GT 329-7), *إِعْلَام* 'i'lâm 'bildirme' (255-3), *دَقِيقَه* 'dakika 'incelik' (78-6), *كَافِر* 'kâfir 'Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan' (148-10), *مُهَيَّيَا* 'muheyâ 'hazır, hazırlanmış' (58-10), *رَعْنَا* 'ra'nā 'güzel, latif' (226-5), *وَطَن* 'vaṭan 'yurt, vatan' (197-4), *وَطَوَاظ* 'vaṭvāṭ 'dağ kırlangıcı, yarasa' (213-5).

Codex Cumanicus'ta; *laxab / laḳab* 'bir kimseye kendi adı dışında takılan ad' (34b-12), *aval / evel*

'*evvel, önce; ilk, birinci, evvela*' (66a-12), *rebe / ribā 'faiz'* (38a-12), *jaany / ya'nī 'yani, sözün kıyası'* (32a-23), *zejtin / zeytūn 'zeytin'* (71a-18).

Sonuç ve Öneriler

Transkripsiyon meselesinde dil araştırmacılarının farklı şekillerde okumalar yapmaları bu meselenin çözümü noktasında bu saha için pek çok zorluk getirmektedir. Buna ek olarak belli bir dönemde yazılan bir eserdeki bir sesin ya da bir harfin değişik işaretlerle yazılması veya aynı işaretlerin farklı sesleri göstermesi buradaki en önemli problemlerdendir. Transkripsiyon noktasında çözüm önerilerimizden bahsedecek olursak;

Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerini kapsayan ortak bir transkripsiyon alfabesi meydana getirilmesi düşünülebilir.

'Kapalı é'nin varlığı kanaatimizce yazı çeviride gösterilmelidir. Çünkü ağızlardaki lehçe farklılığının müelliflerin veya müstensihlerin yazmalarına tesir etmiş olabileceği unutulmamalıdır.

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin transkripsiyonunda aslı unsurlara dikkat edilerek kelime sonuna getirilen eklerin bu uyuma göre okunmaları bizce gerekmektedir. Ayrıca yine alıntı cümleler -özellikle âyet ve hadisler noktasında- transkripsiyondan ziyâde transliterasyon çevirisi dikkate alınarak mânâyı bozabilecek yazı çevirilerinden kaçınılmalıdır.

Bunlara ek olarak;

Bir 'fonetik terimleri' birliği sağlanmalıdır. Bunun için; ağız, burun, boğaz ve gırtlak yapısı ele alınarak en küçük detayına kadar adlandırılmalıdır.

Klâsik ünlüler ve ünsüzler tablosu, anlaşmaya varılacak bu terimlerle, son ve kesin şeklini alacak şekilde yeniden çizilmelidir.

Tabloya yerleştirilen temel ünlü ve ünsüzlerin dışında kalan ara ünlü ve ünsüzler için bu tablo içerisinde birer yer aranmalı, pek fazla aykırılık göstermeyen sesler tasnif dışı bırakılmalıdır. Tabloya yerleştirilen her ara ünlü ve ünsüz, ağız çalışmaları tespitinde olduğu gibi basımda da kolaylık gösterecek şekilde alttan ya da üstten işaretlenerek bir değerlendirme yapılmalıdır (Gülensoy, 1979, 186).

Kısaltmalar

CC	Codex Cumanicus
GT	Gülistan Tercümesi
İMS	İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn
KE	Kıyasü'l-Enbiyâ
KİN	Kitâb Fî 'İlmi'n-Nüşşâb
MM	Mu'înü'l-Mürîd
NF	Nehcü'l-Ferâdis
vb.	ve benzeri

Kaynakça

- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Andrews W. G., İnan M., Kebeli S., Waters S. (2010). "Osmanlıca Metinlerin Transkripsiyonunu Yeniden Düşünmek: Geri Dönüştürülebilir Transkripsiyon". *Turkish Studies*, Volume 5/2 Spring, p. 1210-1248.
- Arat, R. R. (1953). *Türkçe Metinlerde e/i Meselesi*, *Rocznik Orientalistyczny*. XVII Krakow.
- Argunşah, M. (2004), "Kıpçakça Sözlüklerde İmla Sorunları". *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-26 Eylül 2004, Ankara) Bildiriler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 2, s. 3337-3349.
- Argunşah, M., Güner G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M., Sağol Yüksekaya, G. (2016). *Karahanlıca, Harezmi, Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Nâsurü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzi, Kısasü'l-Enbiyâ Peygamber Kıssaları): Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Dizin, I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2022). *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Boeschoten, H. E., Vandamme J. O., Tezcan S. (Critically edited) (1995). *Al-Rabghûzî, The Stories of the Prophets, Qisas al-Anbiyâ', An Eastern Turkish Version*. 1. With the Assistance of H. Braam and Radtke, E. J. Brill, Leiden-New York-Köln.
- Caferoğlu, A. (2000). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Durmuş, O. (2003). *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde Arapça Alıntı Ögeleri*. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Eckmann, J. (tarihsiz). *I Çeviri yazı. Nehcü'l-Ferâdis. Uştmahların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu). II Metin*. Yay. Semih Tezcan ve Hamza Züllfikar. *III Dizin-Sözlük*. Haz. Aysu Ata (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2011). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Yay. Haz. O. F. Sertkaya, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). "Memlûk Kıpçak Dönemi Eserleri ile İlgili Düşünceler". *Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (1979). "Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine". *Türkoloji Dergisi*, Ankara, C. VIII, s. 169-190.
- Gültekin, E. (2006). *Nehcü'l-Ferâdis'te Yardımcı Sözcükler*, Gaziantep Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İşler, E. (1997). *Türkçe'de Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1963). "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XII, s.175-184.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1978). *Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türkî)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kocaoğlu, T. (2003). "Tarihî Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı e/i Meselesi". *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara, Temmuz-Ağustos, s. 266-281.

- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesinin Temeli: Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1976). "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yanında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler". *II. Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Semineri-Bildiri*, Hamburg, s. 67-77.
- Mansuroğlu, M. (1957). "Das geschlossene e im karachaninidischen Türkisch". *UAJb*, 29/3-4, 215-223.
- Németh, G. (1964). "Zur Kenntnis des geschlossenen e im Türkischcen", *KcsA*, I, 515-531.
- Özkan, M. (2009). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sağol Yüksekaya, G. (2002), "Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi İle Yazılan Eserler". *Türkler Dergisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 5, s. 804-813.
- Sağol Yüksekaya, G. (2004). "Nehcü'l-Ferâdis Üzerine". Zeynep korkmaz Armağanı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Salan, M. (2013). Kuman Lehçesi Sözlüğü. *Gazi Türkiyat*, Güz, 2013/13, s. 229-242.
- Steingass, F. (1998). *Persian- English Dictionary*. Beirut Lebanon: Librairie du Liban Publishers.
- Tekin, T. (1997). *Dil Reformu ve Öbür Türkçeler - Dil Devriminden Bu yana Türkçenin Görünümü*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Togan, Z. V. (1951). *Horezm Kültürü Vesikaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Toparlı, R. (1988). *Mu'înü'l-Mürîd*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Toparlı, R. (1993). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Argunşah, M. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fîil*, Ankara.
- Tulum, M. (1991). "Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine". *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, s. 23-27.
- Ünal, O. (2010). *Kodeks Kumanikus 1A-55A (Giriş-Metin-Dizin)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi.
- Yılmaz Ceylan, E. (1991). "Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü". *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, s. 151-165.
- Yüce, N. (1998). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.